

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ НЕПОШИРЕНИМИ ПРЕДИКАТНИМИ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИМИ СПОЛУКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПРЕДЛОЖЕНИЙ С НЕРАСПРОСТРАНЕННЫМИ ПРЕДИКАТНЫМИ ГЛАГОЛЬНО- ИМЕННЫМИ СОЧЕТАНИЯМИ, ОБОЗНАЧАЮЩИМИ СОСТОЯНИЕ

THE SEMANTIC-SYNTACTICAL STRUCTURE OF THE SENTENCES WITH THE NON-EXTENDED PREDICATE VERB-NOUN COMBINATIONS DENOTING STATES

Гошилик Володимир Богданович, аспірант,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Гошылык Владимир Богданович, аспирант

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника (г. Ивано-Франковск)

Goshylyk Volodymyr Bogdanovych, post-graduate student

Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (the city of Ivano-Frankivsk)

У статті розглядається семантико-синтаксична структура речень із непоширеними предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану, аналізуються компоненти їх валентної рамки, особливості вираження предикативної ознаки та можливості ускладнення реченнєвої структури різного роду синтаксемами.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, предикатна дієслівно-іменна сполука, предикат стану, суб'єкт стану, об'єкт стану, предикативна ознака.

В статье рассматривается семантико-синтаксическая структура предложений с нераспространенными предикатными глагольно-именными сочетаниями, обозначающими состояние, анализируются компоненты их валентной рамки, особенности выражения предикативного признака и возможности усложнения структуры предложения различными синтаксемами.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура предложения, предикатное глагольно-именное сочетание, предикат состояния, субъект состояния, объект состояния, предикативный признак.

The article is dedicated to the investigation of the semantic-syntactical structure of the sentences with the non-extended predicate verb-noun combinations denoting states, as well as to the analysis of the mentioned predicates' valent frame, peculiarities of the predicative feature expression and possibilities of the sentence structure complication with the syntaxemes of various types.

Key words: semantic-syntactical structure of the sentence, predicate verb-noun combination, state predicate, state subject, state object, predicative feature.

Як відомо, предикати стану в якості “організуючого центру статуральної пропозиції” [22, 70] формують різного роду висловлювання для відображення функціонально-семантичної категорії стану, під яким І. Пете розумів кваліфікативні відношення, що характеризують предмети мовлення, називаючи їх якісні, відносні, присвійні та кількісні характеристики [23, 87-112]. На відміну від якості, що трактується як “відносно незалежна від плину часу характеристика предмета” [3, 17], стан є однією з пропозиційних функцій (у термінології Ю.С. Степанова), що описує “тимчасові “стадії” існування предмета (особи), приписуючи йому саме як індивідууму ознаку, актуальну для даного відрізка часу (чи для деяких часових відрізків), і в цьому розумінні – ознаку перехідну, “випадкову”” [3, 33].

У мовному арсеналі налічується чимало засобів вираження категорії стану, серед яких за ознакою відповідності / невідповідності відображуваного категоріального значення основному категоріальному значенню даної частини мови виділяються ізосемічні та неізосемічні класи слів¹, що відображають поділ мовних одиниць на центральні та периферійні з погляду частиномовної номінації.

Поряд з іменниками, прикметниками та предикативними прислівниками у якості ізосемічної частини мови для вираження стану деякими дослідниками називається і дієслово [19, 345; 2, 133-134].

¹ До ізосемічних Г.О. Золотова відносить класи слів, у значенні котрих спостерігається симетрія між категоріальним значенням частини мови і категоріальним значенням названого об'єкта, тобто денотативною семантикою [15, 109-110].

Можна погодитися з Г.О. Камаловою, котра слушно зауважує, що “у вираженні категорії стану беруть участь всі частини мови, здатні виконувати предикативну функцію, але спільний для всіх семантичних типів стану ізосемічний клас слів визначити неможливо” [16, 77]. На нашу думку, всі засоби вираження стального ситуації по-різному позначають стан носія предикативної ознаки, акцентуючи різноаспектність його прояву, і в сукупності дозволяють дати вичерпну характеристику аналізованому явищу засобами мови.

До засобів вираження категорії стану належать і стійкі дієслівно-іменні сполуки відповідної семантики, котрі, виступаючи в якості функціональних еквівалентів стальных дієслів, виконують у семантико-синтаксичній структурі речення роль повноцінного предиката стану. І хоча проблеми семантики та функціонування стальных предикатів неодноразово ставали об'єктом спеціального дослідження [12; 14; 20; 23; 25], досі нерозглянутими залишаються реченневотвірний потенціал досліджуваних неоднослівних номінацій із семантикою стану та специфіка передачі ними ряду додаткових характеристик експлікованої предикативної ознаки, аналізу чого і присвячена запропонована розвідка.

Поставлена мета передбачає розв'язання автором таких завдань: 1) дослідити та проаналізувати семантико-синтаксичну валентність неоднослівних предикатів стану, 2) виявити та описати випадки ускладнення семантики досліджуваних предикатних сполук додатковими характеристиками, що розкривають специфіку якісних та кількісних ознак приписаного суб'єктові стану, 3) простежити випадки ускладнення предикативного ядра породжених неоднослівними стальними номінаціями конструкцій.

Беручи до уваги спроби семантичної класифікації понятійного поля стану [23, 89-91; 17, 10; 24, 6; 27, 9], ми визначаємо такі його типи, як 1) фізичний стан (стан людини, речей, природи / середовища) та 2) психічний стан (властивий лише людині стан, що поділяється на емоційний та інтелектуальний), а також, услід за Ю.С. Степановим та І.Р. Вихованцем, відносимо сюди стан володіння [26, 157; 5, 35] та інші типи відношення (зокрема – емоційного), що виділяються Р.М. Гайсіною в окреме функціонально-семантичне поле [10], стан існування / неіснування, наявності / відсутності та стан як результат дії.

Стойкі дієслівно-іменні сполуки, що використовуються на позначення стану, не мають жодних обмежень на вираження вищезазначених його типів, виконуючи роль повноцінного стального предиката та реалізуючи власні валентнісні потенції у семантико-синтаксичній структурі речення.

На думку багатьох дослідників, предикати стану бувають зазвичай одновалентними, відкриваючи у семантико-синтаксичній структурі речення позицію для суб'єкта стану як носія предикативної ознаки, а в максимальному вияві – двовалентними, передбачаючи крім суб'єкта стану ще й об'єкт, на котрий даний стан поширюється [4, 99; 20, 11; 12, 12]. Наприклад: 1. *Уже давно люди на острові відчували голод* (М. Трублаїні). – Як свідчить С.М. Цейтлін, представлені у даному прикладі “синтаксичні компоненти зі значенням стану та зі значенням суб'єкта, котрий перебуває у даному стані, є основними, ядерними ... членами речення” [28, 161], а сполучення їх “представляє собою мінімальну побудову, здатну на самостійне функціонування” [там само]. 2. *Ця нещасна жінка все життя відчувала страх за своїх дітей, котрих доля розкидала по світах, і яких їй вже ніколи не судилося побачити* (В. Яворівський). – У наведеному прикладі *мати*-носій емоційного стану, боїться за своїх дітей, котрі виконують у семантико-синтаксичній структурі речення роль стального об'єкта, оскільки переживання жінки не замкнуте у ній самій, а спрямоване на конкретних осіб, зумовлюючи тим самим подібне трактування їх об'єктного статусу.

Досліджуючи емотивно-стальні предикати, О.М. Вольф виділяє ще один їх семантичний актант – причину емоції як необхідний компонент моделі опису емоційного стану, “оскільки той чи інший ЕС (емоційний стан. – В.Г.) завжди є наслідком певних впливів” [9, 65]. Наприклад: *Він менше за всіх відчував незадоволення з приводу невдатної експедиції* (Г. Хоткевич). – Хоча причинова синтаксема тут ускладнює семантичну структуру наведеного речення, репрезентуючи причину незадоволення суб'єкта емоційного стану, вона, на думку дослідниці, входить до актантної рамки даного стального предиката як невід'ємний компонент стальної ситуації, а її відсутність у реченневій структурі свідчить про семантичний еліпсис [9, 66].

Суб'єктна синтаксема, що позначає носія того чи іншого стану, є невід'ємною складовою семантичної структури речень із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану, оскільки предикативна ознака сама по собі існувати не може і вимагає певної субстанції, яку вона повинна охарактеризувати.

Класифікація суб'єктів стану здійснюється відповідно до семантичних типів стальных ситуацій, і в загальному виділяються суб'єктні синтаксеми на позначення носія фізичного та психічного станів. Носіями фізичного стану можуть бути нежива природа (предмети, речовини, природні явища, середовище) та живі істоти (людина (як фізичне тіло і частина живої природи) та тварини). Носіями ж психічного стану можуть бути тільки люди, постаючи у другій своїй іпостасі, тобто у якості духовної, психічної сутності.

Суб'єкт стану традиційно визначається як пасивний, тобто такий, що виступає “в ролі об'єкта, на котрий спрямований вплив стану” [25, 14], а стан відповідно розуміється як “результат будь-яких внутрішніх процесів, що відбуваються в організмі людини чи в предметах” [16, 76]. Така інактивність стального суб'єкта пов'язана із неконтрольованістю стану, оскільки останній виникає “без волі суб'єкта і провокується або внутрішніми причинами, або подіями, що лежать поза суб'єктом і також не залежать від його волі та бажання” [9, 63].

Проте деякими дослідниками не відкидається можливість контрольованості стану, що зумовлюється здатністю суб'єкта стану певною мірою впливати на свої почуття вольовими зусиллями, як-от: *Степан Пасюга, переборюючи сон, наказав собі триматися, стежити за дорогою* (Є. Гуцало), *Отак затявся, не може власну образу, озлобленість в собі перемогти* (О. Гончар), *Нелюдським зусиллям волі поборола [княгиня] зіпненіння і зірвалася з місця* (В. Гжицький), *Бориц давно вже скис, але йому так хотілося їсти, що пересилив огиду й почав сьорбати* (П. Панч), *Не клич мене! Я мушу поконати свій біль і труд* (Уляна Кравченко), *Лила дитина, на очах росла, Змагала в серці острах передвічний* (М. Рильський), *[Хома:] Я знаю, тепер тобі трудно буде передужати свою муку, а тільки переможися... то зараз і відляже...* (М. Старицький).

Така своєрідна контрольованість стану його носієм, зумовлена природною здатністю особи до переборення “небажаних” відчуттів та почуттів, виявляється у можливості утворення імперативів зі статальними предикатами, виключно заперечних, оскільки, як слушно зауважує С.М. Цейтлін, “навіть чи можна змусити людину перебувати у тому чи іншому стані, проте можна змусити її вийти із даного стану” [28, 166]. Наприклад: *Облиште усілякі-там сумніви, зберіться з думками, прийміть єдино правильне рішення й раз і назавжди вийдіть з депресії, аби розпочати нове, сповнене численних радощів, повноцінне життя* (З журналу). – У наведеному прикладі репрезентується потенційна здатність особи, котрій належить певний стан, шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів організму змінити неприємний для неї стан на кращий, тобто вплинути на свої переживання засобами властивій їй силі волі.

Проте можливими є випадки захоочення особи до перебування у певному стані, що може трактуватися як прояв неприродного стану речей, але за даних конкретних умов сприятиме досягненню поставленої мети та отриманню бажаного ефекту. Наприклад: *Відчуйте страх за близьких вам людей, лють від нахабності клятих бузіврів, що глузують з нашого народу і паплюжать нььку-батьківщину, сповніться ненавистю до загарбників рідної землі та здобудьте перемогу собі й щасливому майбутньому ваших нащадків* (А. Лотоцький). – Штучне стимулювання появи певного стану в осіб, до яких звернено заклик, є необхідним для піднесення бойового духу воїнів та гарантування очікуваної перемоги.

У випадках із предикатами емоційного стану утворені від них імперативи вказують на те, що немає причин чи підстав для відповідного емоційного стану або що ці причини недостатньо серйозні, часто супроводжуючись додатковою інформацією, котра служить обґрунтуванням доцільності висловленої поради. Наприклад: *Нічого, Антоне Герасимовичу, духом не падайте, – сказав Комишанець, – все ж таки за вами друге місце!* (О. Гончар), *Навіть за таких умов ніколи не впадайте у відчай, оскільки поряд із вами завжди є близька вам людина, котра радо допоможе вам вибратися зі скрутного становища та добитися бажаного результату* (З журналу), *Не майте гніву до моїх порад і не лінуйтесь доглядати свій сад* (М. Рильський). – У наведених прикладах засобами наказового способу робиться акцент на безпідставності негативного емоційного стану статального суб'єкта та стимулюється бажання останнього вийти із цього стану у зв'язку із відсутністю реальних причин, котрі могли б спричинитися до його появи.

Особовий статальний суб'єкт може мати розчленовану форму вираження, що проявляється в одночасному називанні цілісного суб'єкта стану та використанні прийменниково-відмінкових форм із лексемами-партитивами з метою вказівки місця локалізації певного відчуття, як-от: *Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці* (М. Коцюбинський), *Доря почув холодок в тілі* (М. Коцюбинський).

Такий стан речей відображає специфічний характер статальної ситуації, за якої, на думку Т.М. Смирнової, “предикат суб'єктивного стану має семантичні валентності до суб'єкта стану та внутрішнього середовища, охопленого станом” [25, 14]. Локатив внутрішнього середовища, що може бути психічним (*в душі, у грудях, на серці*) чи тілесним (*в голові, грудях, тілі* тощо) співвідноситься із семантичною ознакою предиката стану “охоплювати” та семантично підпорядкований предикату [там само]. Саме ці структури суб'єктно-просторової семантики дозволяють ідентифікувати сутність того чи іншого стану, котрий у певних висловлюваннях може отримати різне трактування. Наприклад: *Незважаючи на марні зусилля лікарів допомогти хлопчикові, Івась ні на мить не переставав відчувати біль, котрий вищував аж під ранок, коли зморена безсонням дитина поринала у небуття темного і страшиного сну* (З журналу). – Вказівка на відчуття певного болю у даному прикладі є недостатньою для з'ясування природи стану, тобто трактування його як психічного чи фізичного. Подібна невизначеність знімається шляхом введення до реченнєвої структури суб'єктно-просторової форми зі значенням локалізатора болю, внаслідок чого реципієнт отримує вичерпну інформацію про характер відчуттів суб'єкта статальної ситуації. Пор., наприклад: *На превеликий жаль і розчарування глядачів, досвідчений каскадер із двадцятилітнім стажем припустився помилки і, відчувши біль у носі, відмовився продовжувати боротьбу* (З газети) – *На цій стежині митець переживав кращі хвилини свого життя. Відчуваючи щем у душі, спричинений сотнями спогадів далекого дитинства, що роєм снували перед очима, він низько вклонився рідній землі і батьківській хаті* (В. Скуратівський).

Проте навіть наявність локативної форми не знімає згаданої інформативної недостатності, зокрема у випадках використання з цією метою локативних форм іменників *серце* та *груди*, оскільки останні виступають у якості “предметів психічного світу” (у трактуванні Н.Д. Арутюнової) та складовими тілесної будови людини як носія

фізичного стану. Тому речення типу *Пацієнт відчув тепло у грудях* може розглядатися як таке, що репрезентує психічний чи фізичний стан статального суб'єкта відповідно до контекстуального оточення.

При розгляді семантико-синтаксичної валентності статальних предикатів, окрім суб'єкта стану, дослідниками визначається ще один компонент семантичної структури речення, а саме – об'єкт стану, тобто особа чи предмет, на які поширюється приписана суб'єкту предикативна ознака. Компонент із об'єктною семантикою вказує на другого (після суб'єкта) учасника позначуваної екстралінгвальної ситуації, без котрого відображення реального стану речей було б неможливим. Так, наприклад, посесивні відношення (в нашому випадку – стан володіння) передбачають наявність певної субстанції, згадка якої у мовленні є невід'ємною складовою розкриття сутності даного явища: *Якось хтось із можновладців дорікнув йому* [Сковороді], *чому він зовсім не клопочеться тим, щоб мати щось у своїй власності* (М. Слабошпицький).

Статальний об'єкт у якості залежного компонента семантичної структури речення, що характеризується семантичною ознакою пасивності [4, 119] та уможливорює прояв предикативної ознаки суб'єкта [1, 15], вичленовується у реченнях із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення психічних станів, зокрема – емоційного відношення, як-от: *Її серце умлівало з жалю за тими голодними, хоч невідомими їй людьми* (М. Коцюбинський), *Я відчув щастя, я відчув гордість за свій народ* (М. Рильський). – У наведених прикладах використання компонентів з об'єктною семантикою детермінується специфікою статальної ситуації, згідно якої зазначені емоції, що переживаються суб'єктом, перебувають у нерозривному зв'язку з конкретними особами, на котрі поширюються, і у випадку опущення останніх відображалися б у інформативно-недостатніх висловлюваннях. Феномени *жалю* та *гордості* тут не можуть розкритися без ідентифікації відповідного об'єкта, оскільки без нього не мають жодного сенсу.

Об'єкти стану, що виражаються у реченнях із досліджуваними предикатами у вигляді прийменниково-відмінкових форм, отримують неоднозначне трактування власної семантики. Так, деякими дослідниками ставиться під сумнів виключно об'єктний характер значення цих форм та обґрунтовується потреба розгляду їх у якості засобів вираження причини, що каузує емоційний стан, оскільки вони характеризуються “дифузним об'єктно-каузативним значенням” [18, 50]. Наприклад: *Упродовж всього (як відомо, надзвичайно короткого) життя митець відчував тугу за батьками, котрі так багато зробили для нього та його сестер* (В. Скуратівський). – У наведеному прикладі відображається статальна ситуація, за якої негативний емоційний стан каузується відсутністю певної конкретної особи чи групи осіб, котрі мають особливе значення для суб'єкта і своєю відсутністю можуть спричинитися до переживання ним відповідних емоцій. Завуальований характер семантики причинності подібного роду об'єктних синтаксем свідчить про відсутність достатніх підстав для розгляду їх у якості повноцінних еквівалентів пропозиції та кваліфікувати конструкції, у яких вони вживаються, як поліпропозитивні одиниці.

Інша ситуація складається у випадку вираження об'єкта стану одиницями пропозитивної семантики, засобами яких ситуація-причина, що передує статальній ситуації, отримує ширшу експлікацію. І хоча побутує думка про несуттєву відмінність при позначенні статального об'єкта предметними і непередметними іменами [13, 64], на наш погляд, у таких синтаксемах (із одиницями пропозитивної семантики) семантика об'єктності відходить на задній план, поступаючись семантиці причинності, пріоритетність підкреслення якої визначається завданням комунікації. Пор., наприклад: *Повернувшись додому з війни, батько завше мав страх до гуркоту літаків* (З газети) – *Незважаючи на підтримку багатого й впливового родича, юнак постійно відчував страх перед власником підприємства та його заступниками* (З журналу). – На доцільності розрізнення об'єкта і причини емоційного стану у таких випадках наголошував Л. Вітгенштейн: “Слід розрізняти об'єкт страху і причину страху. Так, особа, що викликає страх чи приносить задоволення, не є, в силу цієї обставини, причина почуття, а швидше можна було б сказати, є його цілеспрямованість (ihre Richtung)” [30, 135].

Посиленню експлікації причинності сприяють і деякі прийменники, котрі інтенсифікують каузативний компонент семантики утворених прийменниково-відмінкових форм, переводячи останні з рангу об'єктних синтаксем до синтаксем зі статусом каузативних. Так, наприклад, у реченні *Без милої козак відчував лише смуток... і мав непереборне бажання якомога швидше повернутися до рідних країв цілим і неушкодженим* (З журналу) прийменник *без* вказує на відсутність особи, котра володіє певними надзвичайно вагомими для суб'єкта характеристиками, внаслідок чого останній перебуває у негативному емоційному стані.

Розчленований характер номінації досліджуваних дієслівно-іменних сполук зумовлює значне підвищення їх виражальної здатності. На відміну від однослівних дієслівних еквівалентів, що вживаються у реченнєвій структурі в якості предикатів стану і, володіючи обмеженим номінативним потенціалом, приписують відповідний стан його носієві, статальні предикати аналітичної будови дозволяють дати вичерпну характеристику відображуваній екстралінгвальній ситуації через вказівку на різного роду якісно-кількісні ознаки позначуваного явища. Йдеться про можливість передачі засобами мови градуальності у сфері стану, інтенсивності його прояву, повноти охоплення та аспектів становлення. Важливу роль при цьому відіграє варіювання семантики як іменникового, так і дієслівного компонентів предикатної сполуки.

Іменник зі значенням “опредмеченого” стану [11, 75] в якості семантично опорного компонента сполуки володіє абсолютною градуальною здатністю [27, 4], внаслідок чого виражена предикатною сполукою

предикативна ознака отримує можливість різнобічної семантичної конкретизації. Так, наприклад, у сполуках *відчувати страх* та *відчувати жах*, елементи *страх* і *жах*, що знаходяться на градаційній шкалі іменників на позначення концепту “страх”, уможливають вираження якісної характеристики ознаки завдяки руху по шкалі у двох напрямках: наростання та спадання.

Здатність іменникового компонента сполуки утворювати синонімічні ряди градаційного типу часто компенсує неможливість повноцінного відображення певного стану статальними предикатами іншого роду. Пор., наприклад: *відчувати / мати / знати присмукток – сум / смукток – печаль / тугу / жаль* і *сумувати – тужити, сумно – жаль*.

Характерною особливістю статальних предикатів є їх здатність до інтенсифікації, причому значення інтенсивності можуть перетинатися зі значеннями функціонально-стильової належності та оцінки.

Сема інтенсивності як якісно-кількісної характеристики стану реалізується у досліджуваних предикатах через дієслівний компонент, оскільки він не зазнає у складі сполуки повної граматикалізації, абсолютного вивітрювання власного реально-речового змісту, а містить різного роду семантичну інформацію: *Зінька бачить, куди дивиться чоловік, і кипить злістю, але не виказує своїх почуттів* (М. Стельмах), *Марусякові почало здаватися, що таки дійсно Юріштан сидить... Злобою і торжеством переповнилося серце опришка* (Г. Хоткевич), *Ти минаєш мене, ти минаєш мене, Коли часом тебе я стрічаю, А коли твоя постать востаннє мигне, Розривається серце з одчаю!* (М. Вороний), *Душа поетеси, лагідна з природи, закипала гнівом на кожен вияв утисків, колоніальної сваволі, поетеса майже фізично задихалась в атмосфері царського деспотизму, в середовищі, отруєнім баццалами рабства* (О. Ставицький), *У невеличкій, але ясній кімнатці у вежі сидів він [Мстислав] вже три дні узапєрті і думав про свою нещасну долю, скаженів з люті, згадуючи, як-то його суди запроторили* (Ю. Опільський), *Сльози течуть по його обличчю, серце маленьке рветься з жалю, а Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою* (М. Коцюбинський). – У наведених прикладах репрезентується здатність вираження кількісної характеристики ознаки, котра входить у денотативний компонент значення, щодо міри її вияву. Інтенсифікація згаданих відчуттів засобами дієслівного компонента сполуки відображає ступінь охоплення ним суб'єкта і рівень контрольованості останнім проявів власного стану.

Завдяки семантиці дієслівного компонента сполуки можливим є не тільки представлення наявності у суб'єкта певного стану, але й окремих характеристик його становлення, як-от: *Дзьобак заверещав і втратив свідомість. Очуняв у темному льосі. Кості тріщали, голова розколювалася* (Є. Куртяк), *Ехо, німфа безсонна, блукала по луках Пенєя. Феб, як побачив її, жаром до неї зайнявся* (Переклад М. Зерова). – Саме здатність досліджуваних неоднослівних предикатів до підкреслення аспектів становлення певного стану, його протікання та втрати суб'єктом вигідно вирізняє їх серед засобів вираження функціонально-семантичної категорії стану. Так, наприклад, сполука *зберігати спокій* експлікує своєрідну контрольованість суб'єктом власних емоцій (а точніше – їх зовнішніх проявів) в умовах, які цьому не сприяють. Натомість, сполука *втрачати спокій* відображає ситуацію, за якої позитивний душевний стан суб'єкта змінюється на негативний у зв'язку із викликаним хвилюванням, тривогою, розчаруванням тощо.

При аналізі семантичної структури речень із досліджуваними статальними предикатами видається важливим урахування їх аксіологічної семантики, оскільки стани як своєрідні прояви буття елементів суб'єктивної та об'єктивної реальності отримують у структурі висловлювання певну оцінку, яка відображає характеристику їх за ознакою “добре / погано”. Оцінка, що розглядається як “один із видів модальностей, котрі накладаються на дескриптивний зміст мовного вираження” [8, 11], уможливорює адекватне відображення стану речей, що у даному випадку передбачає зазначення суб'єкта, певного стану, у якому він перебуває, причину цього стану та значення його по відношенню до його носія.

Статальні предикати, виражені стійкими дієслівно-іменними сполуками, володіють широкими можливостями репрезентації оцінки, оскільки значення оцінності у них формується як іменниковим, так і дієслівним компонентом. Так, наприклад, у реченні *Багато з нас відчуває сором і невимовний жаль, коли природа навколо зникає внаслідок людської діяльності* (З журналу) іменникові компоненти предикатних сполук *сором* та *жаль* представляють негативний емоційний стан, що є результатом усвідомлення наявної конфліктної ситуації, яка склалася через невідповідність дій людства по відношенню до природи. Негативну оцінку отримують у ціннісній картині світу і такі явища як *збитки, крах, морока, поразка, відчай, нещастя, сумнів, розчарування* тощо, іменники на позначення котрих формують предикатні дієслівно-іменні сполуки для вираження відповідних станів суб'єкта статальної ситуації. Натомість, іменникові компоненти предикатів *здобувати визнання, мати користь, знаходити підтримку, мати / здобувати шану* та ін. репрезентують позитивні реалії об'єктивного буття, бо відповідно до сформованих стереотипів, норм та ідеалів мовців їх референти характеризуються як “добрі”.

Формуванню позитивнооцінного значення, що створюється денотацією іменникового компонента сполуки, сприяють дієслова *проймається, увінчуються, знаходити, отримувати* тощо, котрі пов'язані у свідомості носіїв мови з позитивними реаліями й асоціюються з чимось корисним, а не шкідливим чи неприємним.

З іншого боку, дієслова *зазнавати* й *впадати* у сполуках *зазнавати поразки / збитків / втрат, впадати у відчай* тощо реалізують закладені у них потенційні негативнооцінні семи шляхом поєднання із негативнооцінними іменниками, сприяючи посиленню оцінного ефекту відповідно до потреб комунікації. Проте така специфіка вибіркової сполучуваності компонентів досліджуваних сполук не виключає можливостей поєднання згаданих дієслів з іменниками, що позначають позитивні явища: *Здавалось, він на протязі всього життя не зазнавав такого напрочуд ясного спокою, як зараз* (О. Гончар), *Я гаразду [щастя] не зазнала, та вже й не зазнаю* (Словник Б. Грінченка).

У реченнях із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану аксіологічними об'єктами є:

1. **стан**, котрий оцінюється на основі певних загальновизнаних уявлень соціуму про добре і погане (оцінка стану автоматично поширюється на загальний стан речей, трактування сутності якого з аксіологічних позицій відповідає статусу відповідного стану);
2. **причина стану**, чия оцінка залежить від оцінки самого стану, в якому перебуває суб'єкт, оскільки негативні явища розцінюються як наслідки негативних причин і навпаки.

Не є об'єктом оцінки суб'єкт стану, що зумовлено його вольовою пасивністю та тимчасовим характером стану. Саме ці характеристики, на думку О.М. Вольф, виводять статальний суб'єкт із оцінної структури, протиставляючи стан дії і якості як предикативним ознакам, оцінка котрих поширюється і на їх носія [6, 335].

Існують предикатні дієслівно-іменні сполуки на позначення стану, семантика іменникового компонента яких не пов'язана з певною конкретною оцінкою. Так, наприклад, ситуація хвилювання чи збудження у статальних висловлюваннях із предикатами *відчувати хвилювання / збудження* може оцінюватися і як добра, і як погана. На відміну від стану спокою, що сам по собі містить знак "+", оскільки "норма емоційного стану, як і інші нормативні стани, як правило, асоціюються із позитивною оцінкою" [7, 230], згадані емоції, зумовлені різного роду причинами, отримують позитивну чи негативну характеристику шляхом введення до реченневої структури атрибутивних поширювачів іменникового компонента сполуки у якості конкретизаторів приписаної суб'єкту предикативної ознаки: *Наші серця сповнилися радісним і бентежним хвилюванням, коли ми ступили на рідну землю* (3 журналу), *Відчуваючи сильне нервове збудження, стимульоване наркотиками, якими парубка настигували викрадачі, Олександр стійко намагався тримати себе в руках і не здаватися* (3 газети). Відсутність таких конкретизаторів зумовлює тяжіння оцінки зазначеної статальної ситуації до негативної, що пояснюється трактуванням хвилювання і збудження як відхилення від норми (стану спокою).

У реченнях зі статальними предикатами, що містять оцінну сему, оцінка поширюється і на причину стану, при оцінюванні якої суб'єкт оцінки відштовхується від оцінки стану, що ним переживається. Таким чином, якщо подія викликає позитивний стан, вона оцінюється як добра, якщо негативний – погана. Наприклад: *Хлопець відчував огиду до їхнього [дівчат] співу, проте всіма силами намагався не показувати цього* (Ю. Слісаренко), *Ніхто й не знав, що за добротоу і ласку цієї милої і чарівної бабусі юнак відчував до неї лише ненависть* (3 газети). – У наведених прикладах подія-причина, що зумовила відповідний стан статального суб'єкта і поза вказаним контекстом може розцінюватися як нейтральне (*спів*) чи позитивне (*доброта, ласка*) явище², отримує в оцінній структурі знак "-", оскільки стан, у якому перебуває особа, є для неї неприємним.

Оцінка події-причини суб'єктом може збігатися чи не збігатися з моральними уявленнями мовця (у випадку, якщо останній не є особою, котра переживає вказаний стан) та соціуму (так звані соціальні конвенціональні установки), що сигналізує про розходження оцінок у різних модальних рамках одного висловлювання. Наприклад: *Фашистські прихвостні отримували задоволення від страждань мільйонів наших співвітчизників, безжалюдно закатованих у численних концентраційних таборах* (3 журналу). – Відповідно до моральних поглядів автора та загальноприйнятого розуміння зазначеного стану речей у суспільстві причина вказаного стану характеризується знаком "-". І хоча ця причина викликає позитивний стан статального суб'єкта, норми моралі котрого суперечать загальновизнаним канонам мирного співіснування людей на планеті, відображена у реченні макроситуація також оцінюється негативно.

Як відомо, речення служить засобом відображення певної картини світу, фрагмента дійсності, а також осмислення її мовцем, його логічні та розумові операції. Мисленнєва діяльність людини, котра не просто споглядає предмети і їх взаємодію, але й пояснює їх та знаходить різного роду зв'язки між ними, отримує повноцінне відображення у реченнях із ускладненою семантичною структурою.

Семантичною ускладненістю характеризуються і висловлювання з предикатами на позначення стану, оскільки "протікання чи підтримка стану цілком визначається зовнішньою по відношенню до суб'єкта силою" [20, 7]. Розкриття причинно-наслідкових зв'язків між явищами та предметами дійсності, представлення їх ключових

² Як слушно зауважує О.М. Вольф, "... у багатьох, а, можливо, й у більшості випадків ці причини самі по собі не займають місця у ціннісній картині світу, це нейтральні події, котрі набувають оцінний знак лише у даній ситуації (ситуації виникнення певного стану. – В.Г.)" [7, 232].

характеристик стає, таким чином, невід'ємною складовою адекватного відтворення статальної ситуації засобами мови.

Речення із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану можуть ускладнюватися такими синтаксемами:

1. **причинними синтаксемами:** *Від несподіваного удару противника боксер втратив свідомість, чим викликав занепокоєння тренерів і вболівальників* (З газети), *Завдяки блискучій майстерності художника ми відчуваємо любов до прекрасної нашої землі* (М. Рильський). – Наявні спроби трактування причини як семантичного актанта статального предиката не спростовують очевидного ускладнення семантико-синтаксичної структури речення каузативними синтаксемами, оскільки в останніх у конденсованому вигляді постає ситуація-причина, наявність якої призводить до виникнення у суб'єкта певного стану. Пов'язаність стану із його причиною, на нашу думку, доцільніше обґрунтовувати на рівні макроситуації, виразником якої є вказані поліпропозитивні одиниці.

2. **часовими синтаксемами:** *Я лежав на долівці, зіщулюючись, як міг, сумно міркуючи з приводу того, що вранці матиму перестуду, бо з усіх вікон і дверей тягло морозяним протягом* (Ю. Смолич), *Після колегії, повний сили, енергії, цікавий до всього, він [Богдан Хмельницький] кинувся у вир війни, що точилася між турками та поляками, і потрапив у полон* (О. Іваненко). – Темпоральні характеристики відображуваної у реченні статальної ситуації виявляють специфіку часової локалізованості стану. Окрім зазначеної ідентифікації часового проміжку, впродовж якого суб'єктом переживається певний стан, можливою є також експлікація ступеня напруженості стану завдяки прислівникам та словосполученням зі значенням напруженості, повторення чи протяжності, як-от: *довго, безперервно, завжди, щодня, час від часу* тощо.

3. **допустовими синтаксемами:** *Незважаючи на усі спроби подолати внутрішню кризу, підприємство зазнало краху, поступившись на ринку послуг активному і процвітаючому конкуренту* (З газети), *Всупереч невтішним прогнозам, мав місце справжній ажіотаж під час розповсюдження квитків на концерт маловідомого за межами Польщі естрадного колективу* (З газети). – Синтаксеми допустової семантики у наведених прикладах відображають несприятливу для наявності статичної ознаки предмета ситуацію, незважаючи на яку виражений предикативною сполукою стан все ж реалізувався.

4. **локативними синтаксемами:** *У бою під Кумейками козацьке військо зазнало поразки, старшина, зокрема й Гордій Чурай та гетьман Павлюк, потрапили до полону, де їх стратили 1638 року* (В. Мелешко), *У цій місцевості, де не ступала нога людини, мандрівник мав радість від спілкування з незайманою природою...* (З журналу). – Вказівка параметрів просторової локалізації відображуваної у реченні статальної ситуації дозволяє краще розкрити сутність останньої, тобто слугує засобом конкретизації змісту повідомлюваного.

Особливістю речень із предикатами стану, у тому числі й вираженими стійкими дієслівно-іменними сполуками, є те, що їх предикативне ядро не поширюють синтаксеми з цільовою та умовною семантикою. Такий стан речей зумовлює характер досліджуваних предикатів, що відбиває специфіку статичної екстралінгвальної ситуації.

Можливим є поєднання семантики локативних і темпоральних синтаксем зі значенням причинності, що сприяє експлікації причини каузованого стану суб'єкта, пов'язаної із часовими та локативними характеристиками статальної ситуації. На думку К.Г. Максипетян, “в цьому випадку має місце суміщення двох обставинних значень і розвиток у прийменниково-відмінкових форм з часовим і локативним значенням вторинних семантичних функцій” [21, 12]. Адекватна інтерпретація подібних прийменниково-відмінкових сполук можлива при розгортанні їх у самостійну пропозицію. Наприклад: 1. *Під час перевантажень організм зазнає напруження...* (З журналу) – *Організм зазнає напруження, коли (і тому що) його піддають перевантаженню.* 2. *У столиці ми зазнали задоволення і великої втіхи* (З газети) – *Ми зазнали задоволення і великої втіхи, коли (і тому що) перебували у столиці.*

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки:

1. стійкі дієслівно-іменні сполуки на позначення стану відіграють у семантико-синтаксичній структурі речення роль повноцінного статального предиката, відкриваючи позиції для суб'єкта стану як носія предикативної ознаки і статального об'єкта, на якого остання поширюється;
2. досліджувані неоднослівні предикати володіють широкими можливостями різнобічної конкретизації відображуваної у реченнєвій структурі статальної ситуації, що проявляються в експлікації градуальності у сфері стану, інтенсивності його прояву, повноти охоплення та аспектів становлення;
3. розчленований характер номінації предикатних дієслівно-іменних сполук на позначення стану уможливорює всебічне представлення оцінки, семи якої містяться як у дієслівному, так і в іменниковому компонентах;
4. семантична структура речень із досліджуваними предикатами може ускладнюватися причинними, часовими, допустовими, локативними синтаксемами, а також синтаксемами із синкретичним локативно-каузативним та темпорально-каузативним значеннями, що сприяють адекватному відображенню відповідної статальної ситуації.

Заявлена розвідка не вичерпує усього спектру питань стосовно функціонування у семантико-синтаксичній структурі речення неоднослівних номінацій у якості предикатів стану. З огляду на своєрідність аналітизму досліджуваних сполук видається доцільним аналіз особливостей ускладнення предикативного ядра утворюваних ними конструкцій шляхом атрибутивного поширення їх дієслівного та іменникового компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арват Н.Н. Семантическая структура безличных предложений в современном русском языке: Автореф. ... дис. доктора филол. наук. – М., 1975. – 58 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика. – М., 1961. – 374 с.
3. Бульгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 7-85.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
6. Вольф Е.М. Состояния и признаки. Оценки состояний // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 320-339.
7. Вольф Е.М. Функциональная семантика. Описание эмоциональных состояний (Главы из незавершённой книги) // Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 214-246.
8. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
9. Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Институт языковедения, 1989. – С. 55-75.
10. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке. – Саратов: Изд-во Саратовского у-та, 1981. – 195 с.
11. Дмитриева Н.С. К вопросу о субстантивных описаниях в современном русском языке // Филологические науки. – 1970. – № 4. – С. 74-84.
12. Дрогомирецький П.П. Інтенційно-валентна структура глаголів стану (на матеріалі українського, німецького і англійського мов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1991. – 16 с.
13. Зализняк Анна А. Семантика глагола бояться в русском языке // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – Т. 42. – № 1. – 1983. – С. 59-66.
14. Зализняк Анна А. Функциональная семантика предикатов внутреннего состояния (на материале французского языка): Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1985.
15. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 528 с.
16. Камалова А.А. Категория состояния как понятийное поле и способы его выражения в современном русском языке // Исследования по семантике: Общие вопросы семантики / Отв. ред. Васильев Л.М.; Башкирск. гос. ун-т. – Уфа, 1983. – Вып. 9. – С. 71-81.
17. Камалова А.А. Лексика со значением состояния в современном русском языке: Автореф. ... дис. канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1984. – 24 с.
18. Кендюшенко А.Г. Функционально-семантическая соотносительность предложений со значением эмотивного состояния субъекта в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1987. – 218 с.
19. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
20. Леута А.И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном украинском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1988. – 22 с.
21. Максапетян К.Г. Функционально-семантический анализ конструкций со значением “каузация состояния” в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1984. – 19 с.
22. Матханова И.П. Статальные ситуации и статальные предикаты // Теоретические проблемы функциональной грамматики: Материалы Всероссийской научной конференции (Санкт-Петербург, 26-28 сентября 2001 г.) / Отв. ред. А.В. Бондарко. – СПб.: “Наука”, 2001. – С. 69-75.

23. Пете И. Семантические типы и способы выражения состояния в русском языке в сопоставлении с венгерским. – *Dissertationes Slavicae*, Szeged, 1978.
24. Рискаль Н.М. Системні відношення слів категорії стану в сучасній російській мові: Автореф. ... дис. канд. філол. наук. – К., 1993. – 20 с.
25. Смирнова Т.Н. Семантическая структура предложений с предикатами состояния (на материале русского языка): Автореф. ... дис. канд. наук. – Харьков., 1986. – 25 с.
26. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика). – М.: Наука, 1981. – 360 с.
27. Федотова С.О. Градуальні особливості іменників стану (на матеріалі російської мови): Автореф. ... дис. канд. філол. наук. – Харків, 1995. – 21 с.
28. Цейтлин С.Н. Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика // Синтаксис и стилистика. – М.: Наука, 1976. – С. 161-181.
29. Циммерлинг А.В. Субъект состояния и субъект оценки (Типы предикатов и эпистемическая шкала) // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Изд-во “Индрик”, 1999. – С. 221-228.
30. Wittgenstein L. *Philosophical investigations*. – Oxford, 1967.